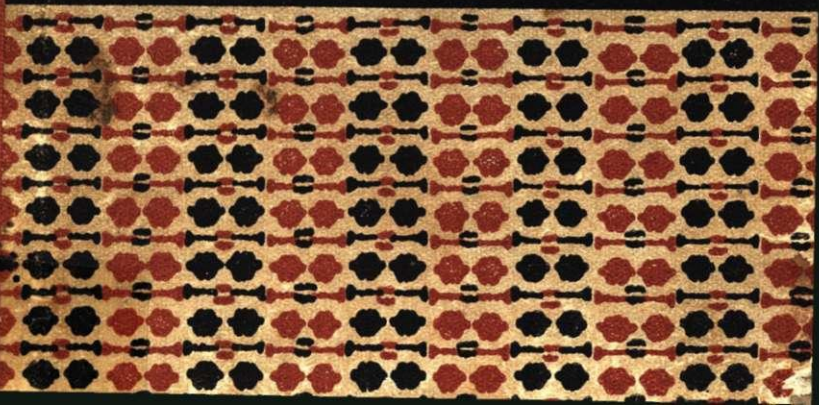

Domby Márton

CSOKONAI
ÉLETE

Magyar Könyvtár

MEGHÍVÁSA CSURGÓRA

Sárközy volt a kurátor, mikor Császári Pálnak Jena-
ból a somogyi traktushoz intézett azon levele érkezett,

melyben megírta: bár a csurgói professzorságot mint somogyi hazafi szívesen vállalja, de legyőzhetetlen akadályai miatt csak ez esztendőnek végével érkezhetik be Somogyba. Kéri a traktus előljáróit, hogy megérkezéséig egy ideiglenes tanítót neveznének ki, hogy a tanuló ifjúság végképpen szét ne oszlanék.

E levél következtében az esperes és kurátor gyűlést hirdettek, melyen Császári levele felolvastatván, ideiglenes tanítóról tanácskoztak. Csakhamar Csokonai lett olyannak ítéltetve, kit evégre fel kellene szállítani. Akik Csokonait csak valamennyire esmérték is, örvendettek e gondolatnak. De Szentgyörgyi, a gyűlésnek akkori esperesi elnöke, úgy vélekedett, hogy az nem tanítónak való, mert amint hallotta Debrecenben tanuló fiától, Istvántól, a poéták tanítását is levették róla, — bizonyosan azért, mert nem volt alkalmas tanítónak, és még Szokolainak is jóbarátja, pedig Szokolai korhely tanító. Ennek ellenében azonban Csokonait az egész gyűlés megkérendőnek határozta. A meghívást Csokonai elfogadta *ad inlerim* csak azért is, hogy megmutassa, hogy ő akar és tud tanítani. Az esperesnek nyilatkozatát azonban fájdalommal vette, annyira, hogy azt 1800-ban Festeticshez írt levelében is érzékenyen panaszolja, hogy a somogyi publikum tavalý méltatlanul megbántotta.

CSURGÓRA ÉRKEZESÉNEK DÁTUMA

Csokonai Csurgóra május elein került és 7-én már nemcsak bemutatott, de a tanítását is megkezdte azon héten. Csütörtökre esvén Antal napja, a csurgói

tisztartó és gazdatiszt neve ünnepét a következő vasárnapon tartotta. Csokonai is köszöntés végett tanítványait vasárnap küldte be a majorba, amint az akkori köszöntőversek és énekek máig is mutatják.

TANÍTÁSI M Ő D S Z E R E

Csokonaihoz hasonló tanítót nem ismertem.

Csurgón őnékie nem volt szüksége sem regulázó vagy fenyítő törvényre, sem ferulára, plágára vagy vesszőre, botra. Őtet gyermeki respektussal szerették, hallgatták tanítványai, regula nélkül, bot nélkül, harag nélkül. Örömben tanított ő, s tanultak a tanítványok. Csokonainak valamint magaviselete, társalgása, úgy tanítása jeles és boldogító volt.

N A P I F O G L A L A T O S S Á G A

Hasonlíthatatlanul viselte magát csurgói interimalis háromfertály évi tanítósága alatt. Lássuk rendét:

Nappal a rendes órákban tanítványai között volt, kellemetesen és mulattatólag tanította a különben száraz deák retorikát. Tanított egyebeket is mint száraz tudományt. Botanikát, históriát, természet-históriát, melyet tanítványai tőle gyönyörűséggel, sőt örömmel hallottak s tanultak. Szerették Csokonait mint barátjukat, testvérjeket, atyjokat, soha egyik tanítványát se bántotta. Ha tanítványa gyengélkedett felfogásban, ott kezdette a világosítást, ahol tanítványának felfogható eszét állani észrevette

s a tanítvány örült útbavezettetésén, s nem volt oka elcsüggedni.

Csokonai nappal bár szorgalmasan vezérletté, tanította tanítványait, éjtszaka éjfélig ő maga gyertya világánál olvasott, extrahált, — mutatják jegyzetei, melyeket csomóstól bírunk. De meg magam láttam, mert egy-szobába háltam Budai István, én és Csokonai, egész ősön s télen.

De szorgalmas nappali tanítása és éjjeli magános olvasgatása, jegyzetesei mellett mellékes alkalmakat is felhasznál munkásságát és figyelmét megbizonyítani. Pausis Antal csurgói tisztartót tanítványaival együtt megtisztelte énekekkel s versekkel, nem ugyan csütörtökön, mert akkor oskolában tanított, hanem következő vasárnapon, mint akkori köszöntője mutatja. Csépán János papot szinte Alsókon megköszöntötte, ezt is oskola után, este későn, hat—tíz óra között.

EMBERSÉGES MAGATARTÁSA

1799-ben nyáron egy árulgatás végett házaló izraelitának, kit Csokonai a szobába egy székre leültetett, míg gyújtó nagyító üvegei közül egyet kiválasztana, vörös hájához pipát helyeztettem volna annak háta megett. Engemet szelíd módon intett meg:

— Fráter, az embert nem illik kicsúfolni!

II J R U H A T K A P A V I Z S G A N A P J A N

Mikor már tanítványaival együtt az examenben vo't és javában examinálta tanítványait, akkor érkezett meg

Sárközy István, aki Csokonainak elkészült s«ép ruháját is hozta. Mihelyt ennek értésére esett, hogy az examenben a megholt Nagy Gergely prédikátornak egy bő és hosszú avult kaputjában öltözködve volna, az examenből kihivatta, s addig erőltette, míg a szép ruhába őtet fel nem öltöztette. A ruha ebből állott: egy szép zsinóros kék mente muszka fehér prémmel, egy lajbli és szép zsinóros magyaros nadrág, amint a bécsi rézmetszés körülbelől őtet öltöztetve ábrázolja, ezüst-sarkantyús szép csizma, csínos kalap és még hozzá egy alkalmas kerek szürke köpönyeg. E ruhát Csokonai még akkor maga rendelte meg a szabónál, mikor Sárközynél a csurgói helyettes tanítóságot elvállalta. A ruha árát Sárközy (úgy tartom, Csokonai rovására) ki is fizette és ebből következhetett az, hogy mikor utoljára a háromfertály évre ötven forinttal kifizetni akarták, azt apprehenzióból el nem fogadta, mivel a többi része a fizetségnek — úgy hiszem — a ruhája árába volt imputálva.

A „CULTURA” ELŐADÁSA

Az exameneknek végére érvén egy színjátékot adtak a nagyobb tanulók, fenn az iskolai pódiumon a széles folyosón, melyen gróf Festetics György is jelen volt és sok mások. Ezen játékban, amennyire visszaemlékezem, főszerepe volt Pofófcnak, aki egy magyar paraszt gazdát ábrázolt, kinek szolgája Kanakuz volt és Ábrahám zsidó.

F E S T E T I C S V É L E M É N Y E A Z E L G A D Á S R Ó L

Vjsokonait 1799 július 12-én a *Rákóczi—Bercsényi-nótáért* Sárközy és a gróf is megintették, Sárközy az intésről meglévő levelében is emlékezik, a gróf pedig azt mondta Csokonainak köztudomás szerint:

— Kérem, az ilyesekért oskolánkat fundamentumostól elhányathatják, vigyázzunk!

De azért nem kell gondolnunk, hogy azért akár Sárközy, akár a gróf Csokonaira' nehezteltek volna, vagy hogy az éneket gúnyolták volna, éppen nem. Sőt bizonyos, hogy Sárközy barátilag becsülte, szerette, a gróf pedig azt javallottá Sárközynek és Csépán fiskálisnak, hogy Csokonait a rendes professzorság felvállalására beszélnek rá, mert a grófnak Csokonai tetszett.

A S Z E R E P L Ő K

A. Pofó/c-játék célja nevelés és nemzetiség. Pofok és Kanakuz szerepe a nemzetiséget neveletlen ábrázatba terjesztette elő. A neveltebb személyt egy kisasszony és ifjú képezték leginkább, ez hegedűn is játszott, amaz klavíron, és mellette énekelt. Ezt Ágoston János tanuló adta, úgy azonban, hogy a muzsikálás és éneklés alatt a függöny le volt bocsátva, mert a klavírozást Csokonai tette és csak a mellette való éneklést Ágoston.

Közép vagy mellesleg szerepet Ábrahám zsidó vitt. Horváth József szerepelte ezt jelesen, az aki Karnyóban Karnyónét adta elő. Az egész játék nagy tetszésben részesült, a neveletlen magyarnak ügyetlen *Haj Rákóczi, Ber-*

cs'ényi'.-énekén kívül, melyre mind Sárközy, mind Festetics remarköt tettek. Ábrahám zsidó beszédéből pedig, ki legnagyobb tetszéssel játszott, e szavakra elevenen emlékezem:

*Huszonnegyedik szeptember,
Ide jöjjön minden ember!*

A M Á S O D I K E I . Ö A D A S

"Ezen szavak meghívó szavakul valának mondva, szeptember 24-re, amikor nagy készülétek tétettek. Csokonai Mihály úr egy oltárforma alkotmányt készített, annak felső részén egy zömök piramis. Az alkotmány fal mellé lőn alkalmazva, ennél fogva a hátulsó oldal nem volt látni való, hanem a három látható oldalakon mindazoknak a hatalmasságoknak címeri voltak szépen kimetszve, melyek a franciák ellen akkor hadban állottak és némely írások, például: *Dieu et mon droit, Honni soit qui mai y pense*. Készen lévén az alkotmány, a széles folyosóra vagy pódiumra helyeztetett és estére belerakott mécsék által kivilágosított. Este gróf Festetics és sok urak ide gyűltek és a népség, amennyi belefért. Ekkor Csokonai ünnepélyesen lépvén fel a címeres alkotmány elébe, annak emeltebb álló helyén eleven akcióval e^lvasá *Az igazság diadalmát*, vagyis: *Mantua visszavételét megünneplé 1799. szeptember 4-én*. Hogy pedig az igazság diadala annyival is érdekesebb lenne, az oskolán kívül mozgó ágyúkat rendelt Csokonai úr, melyekből a vereszetnek kijelölt paúzáinál mindannyiszor salvék lövettek. Ez köztetszéssel végbemenvén, egy kis-idő-vártatva az audito-

rlumba mentek a gróffal az urak és nagy-közönségből kiket bebocsátottak. És elkezdődött a játék, melyet a nagyobb tanulók ezen cím alatt adtak: *Karnyó vagy a vén kalmár és felesége*. A játék végével Sárközy Albert mondott egy érdekes beszédet, melyben szinte azon hatalmaságok értékeltettek, akiket elébb Csokonai oltárjárói maga dicsőíte. Vége lévén az e napi derék időtöltésnek, vége lett a diligenciának is és a tanulók szüreti vakációra elbocsáttattak..

M O G Y O R Ó - S Z O R E T

1799 szeptember közepe táján Csokonaival Csurgón egy reggel kimentünk az erdőre mogyorót szedni. Szedtünk sokat, adtunk Csokonainak és tetszésünk szerinti számban magunknak is. A professzoré mintegy két-három vékányi lehetett. Fesztelen, ártatlan kedvünk volt. Az oskolában egy szobába terítette le Csokonai a magáét, én és Sárközy Lajos többször vele együtt ott törögettük s ettük esténként a jó piros mogyorót, s erre illett volna Schillernek ezen sóhajtása: *O dass sie ewig grünend bliebe die schöne Zeit*, etc.

T A L Á L K O Z Á S A A B E T Y A R O K R A L

Aki vele szóbaállott, azt ő csakhamar részére meg tudta nyerni. így Somogyban, amely úriházhhoz bevezette, ott ő csakhamar otthonosnak kívántatott. Ellenállhatatlanul vonzódtak Csokonaihoz nemcsak a kultusabb em-

berek, Urak és asszonyok, de a pallérozatlanabbakat is, ha szóhoz jött, meg tudta nyerni. így 1799-ben, szüreti vakáció idején, a háziasszonnyal és annak fiaival Csurgóról a bárdi szüretre szándékozva, a balhási erdőben eltévedve egynehány bujdosó zsványokkal összetalálkoztak. A tőlök hollakozások felől tudakozódó asszonynak a kérdésére: „Kinek cselédei?” — a legvadabb hangon azt felelték:

— Bocskoré!... ha esméri!

Csokonai csakhamar beleszólt:

— ökegyelmük pásztoremberek, és itt kinn laknak az erdőn. Szabad emberek ökegyelmük, nem uralnak senkit, nem is parancsol ökegyelmüknek senki az istenen kívül, kinek ege alatt szabadságban élnek.

— Igaz uram, jól monda! Minekünk nem parancsol senki, de azért mi is szolgálunk ám azoknak, kik ránk szorulnak.

— Elhiszem kegyelmeteknek, és megkövetem s kérem is, hogy mivel mi itt az utat nem tudjuk, mondanák meg: jól megyünk-é Bolhás felé?

— Nem, — felelének —, de ha Bolhásra szándékoznak, bele vezetjük az útban. Eredj előre Pista, s utána Kocsis!

Bár egy fertály órát félelemek között voltak az utasok az elől és hátulról is zsványoktól vezetett és kísértetett kocsiban — de végre csakugyan jó útba igazítva, szinte jókívánással tovább bocsáttattak.

Ugyanezen útban és erdőben a fiát éppen Csurgóról pár nappal elébb hazavivő Vas István nevű aszófői prédikátorral ellenben összetalálkozáván, mivel az a zsványoknak nyelvén nem tudott, ellenkező manierral bántak, leugratták a szekeréről, ládáját és pincetokját is felszaggatták, pénzét is elrablották.

Ha hallgatója volt, azt mulattatta; ha nem volt, olvasgatott, jegyeztetett; s gyönyörködött különösen a történeti, természettani s a poétái munkákban. Örömet botanizált, a virágokban véghetetlenül gyönyörködött, valamint a szép kisgyermekekben is.

Mint mindenkori társalgásában vidor mulattató, ártatlan tréfás, úgy asztalnál is eleven beszédű, de nem lár-mázó. Nevetett és nevetetett másokkal is.

Némelyek talán anakreontizmusa miatt részegesnek gondolják s mondják. Én tapasztalásom után szólva, Csokonait nem mondhatom ugyan olyan viziszának, minő volt a dicső Berzsenyi Dániel, de azt magyar becsületemre merem állítani, hogy Csokonaiban borital miatti változást csurgói egész lakása alatt soha nem vettem észre, pedig ha legkisebb ilyes változása lett volna is, az előttem, mint akkori véle egy-házban lakó tanítványa előtt, titokban nem maradhatott volna. Egész boritala oly kevésből állott, hogy most Pesten, ámbár a borivás nem divatszzerű, aki legkevesebb borral él is, kevesebbet nehezen használ fel naponként, mint ő naponként felhasznált, minden anakreontizmusa és *nunc est bibendum*-os tréfái mellett is. Csurgón, ha esős idő volt, az ottani sáros út miatt nem lévén többször kedve a kosztos házhoz legyalogolni, egy kis pecsenyét, kenyeret, egy üveg bort kívánt, melyet oskolába menetelemkor néha magam vittem fel nékie. A borosüvege egy metszett, nyolcszegletes nyakú kis palack volt, mely másfél megszelnél bővebb tartalmú nem lehetett, és ehhez oly kisded ivópoharat választott és használt, mely a kis palack tartalmával tizenegyszer is

megett. Ezen kevés bor nemcsak délre, de szinte estéjére is néki elégséges volt, pedig a bort se pénzen nem vette, se a gazdának nem panasolta, mert magatermése és elég-nél több bora volt. Debrecenben pedig mikor 1804-ben nála laktam, már mint paciens, semmi legkevesebb borral sem élt.

Vágynak akik némely darabjai s némely szabadabb szavai miatt benne alacsony gyarlóságot sejtenek. Én azt gondolom, hogy aki a kor szelleméhez és a társaság nagyobb részének szokásához alkalmaztatja magát, írását s beszédét, az a társaságnak egyes tagjainál erősebb megrovatást nem érdemel. Elhiszem, hogy Csokonai, ki a társalgás törvényét szemé elől nem tévesztette, egy kedvben csapongó, vagy tósztozó társaságban se nem különködött, se nem hipokritáskodott, de azt tudom, hogy ha ilyes társalgási viszony nem kényszerítette, valamint mértékletessége úgy tiszta erkölcsre és becsületessége ellen senkinek kifogása nem lehetett. Aki Csokonait nem ismerte is, de esmérte anyját, tanítóit, barátait, annak feddhetetlen életéről, tiszta erkölcséről ellenállhatatlanul meg kell győződnie.

B E T E G E S K E D É S E

C sokonai'tanuló-, deákkorában s azután is sokat erőtlenedett. Mi lehetett oka ennek?

Én mind Csurgón, mind Debrecenben vele laktomban azt tapasztaltam, hogy egész naponta a vele voltakkal társalgott, sőt ha embere nem volt, jóbarátihoz is elment, s egész nappali idejét társalgással töltötte el. Ejszaka pe-

díg éjfélig s tovább is gyertyánál mindég olvasgatott, jegyzetett és dolgozott. Ennélfogva, bár orvos nem vagyok, úgy ítélek, hogy testi gyakori erőtlenedéseinek oka kétségen kívül a nyughatatlan élet lehetett.

MA ű Y A R V E R S T A N I Ó R A I

A novemberi diligencia beállításával a nagyobb oskolában taníttatni szokott stúdiumokon kívül a magyar versírásról kezdett tanítani, ezen kezdvén tanítását:

— Deák prozódíát akarhon is tanulhattok, de magyart nem.

Én és néhány tanulótársam ekkor mentünk által Csokonai tanítványai közé, de csak mikor a magyar versíráásra tartozó leckéit adta; egyébaránt a kisebb oskolába tartoztunk. Csokonai szorgalmasan tanított, s míg ő tanítóskodott, tanítványai közül egy is az oskolát oda nem hagyta.

B O C S O J A C S U R G Ó R Ó L

Azonban e télen Császári, Jénából megérkezvén, mihelyt a Császári installációja eránt a rendelet megérkezett, Csokonai papirossal kezében az oskolában megjelenvén tanítványaitól elbúcsúzott, mikre emlékezem, e szavakkal:

— Kedves tanítványaim s szenvedő társaim! Most mikor itt engemet papirossal kezembe köztetek utoljára megjelenni szemlélték, ne várjatok tőlem cikornyás be-

szedet... Közel három fertály esztendeje, hogy titeket szerencsés valék vezérelni. .. engedjétek, hogy Vergiliusnál? azon szavaival búcsúzhassak tőletek:

*Ite mea, felix quondam pecus, ite capellae.
Non ego vos posthac viridi projectus in antro
Rumosa pendere procui de rupe videbo.
Carmina nulla canam.*

Azaz:

*Menjetek, ti hajdanában kedves nyájam, menjetek,
Többé e fák árnyékában már nem dallok veletek.*

Menjetek! vagy inkább én megyek, ti pedig maradjatok és ... az ég vezéreljen benneteket.

Csokonai eltávozott s a tanítványai között a legkeményebb természetűek is alig bírtak érak múlva is fájdalomaikból magukhoz térni.

TANÍTVÁNYAI UTÁNA MENNEK DEBRECENBE

1799-ben Csurgón Gaál Antal Csokonainak öregebb tanítványai közül való volt. Ezt, aki 1802-ben tavasszal Debrecenbe ment a filozófiára, Csokonai mint kedves barátját nemcsak szívesen látta, de mikor otthon evett, ebédjére Gaál Antalt sokszor a Kollégiumból is elhívatta. És Gaál Antal is, ha Csokonai otthon volt, egy hetet sem tölthetett úgy el, hogy legalább rekreáció napon Csokonait meg ne látogassa.

Én 1799-ben Csokonainak ifjabb tanítványi közül való voltam, de bekerülvén Debrecenbe 1804-ben, kosztot (Csokonai otthon nem létében) Csokonainénál fogadtam.

Hazaérkezvén Csokonai október hónapban, atyai hajlandósággal fogadott, szeretett, mint volt tanítványát, és anyját titokban arra kérte, hogy éntőlem a kosztért semmi fizetést el ne vegyen.

C S O K O N A I N É K O S Z T O S A I

1804-ben március 21-én indultam ki délután, s éjjelnappal vontatva a váci ötlovas hosszúszekeű fuvarosokkal, 25-én beértem Debrecenbe, s Köblös Mihály házánál szállván, ottan harmad-magammal kosztot is megmaradtunk másfél hónapig, akkor Nagy Sándor uramhoz mentünk Péterfiára s ott laktunk mindhárman három egész hónapokig.

Augusztus hónap végefelé én Csokonai Józsefné aszszonyhoz mentem szállásra és kosztra, és laktam ott két hónapokig. Ezután télen 1805. februárius hónap végén beöltözvén, a 33-ik szobába az öreg Kollégiumba költöztem.

Visszamenvén az elébbi időre, Csokonainénál laktomban mint novicius deákok szeptember végéig leckékre jártunk, Ötvös István ideiglenes tanító deák alá. Szeptember végével az Ötvös leckéi megszűntek, és mi is szüreti vakációt kaptunk, mely három hétig tartott.

Ezen szüreti vakációra a közelebről való tanuló-ifjúság mind hazaszlott.

Csokonai Mihály a vakáció elején nem lévén édesanyja házánál, én és Balog József, már ekkor novicius tanulótársam, az öreg Csokonai Józsefnénál hárman Diószegi uradalmi ispán és ottani compossessor Porubszki

